

Arendt'in Siyaset Felsefesi Üzerine İki Eleştiri Odağı¹

Two Critical Focuses on Arendt's Political Philosophy

Gönderilme tarihi/received: 22.10. 2019

Kabul tarihi/accepted: 12.11.2019

Derleme / Review

Armağan ÖZTÜRK²

Öz

Arendt'in siyaset felsefesine katkısı iki başlık altında analiz edilip eleştirilebilir: Düşünürün felsefi odaklarından ilki emek, iş ve eylem kavramları aracılığıyla somut bir içeriğe kavuşturmaya çalıştığı politika savunusudur. Arendt'in Antik Yunan'dan günümüze kadar yaşananları yorumladığı ve aslında bir düşünüş veya çöküş tarihi olarak resmedilen anlatı bir dizi soruna gebe dir. Arendt düşüncesinin ikinci önemli odak noktası ise totalitarizmin kaynak ve içeriğine yönelik tespitlerinde somutlaşır. Düşünür anti-semitizm, ırkçılık, bürokrasi ve mutlak egemenlik kavramları temelinde yeni bir düzenin nasıl kurulduğunu açıklar. Arendt tartışmaya açtığı dönemi tümüyle olumsuz bir içerikle kodlar. Oysaki düşünürün emperyalizm, anti-semitizm, ırkçılık ve bürokrasi üzerinden mahkûm ettiği çağ aynı zamanda liberal devletlerin daha da demokratikleştiği, pek çok ülkede yeni işçi sınıfı parti ve sendikalarının kurulduğu, kadınların eşitlik temelli bir hak mücadelesi için örgütlenip siyasal yapıyı kendi lehlerine hukuki değişiklikler yapmaya zorladığı ve güçlü monarşilere karşı anayasal demokrasi taleplerinin yoğunlaştığı bir dönemdir.

Anahtar Sözcükler: Arendt, Totalitarizm, Emek, Eylem, Antik Yunan.

Abstract

Arendt's contribution to political philosophy can be criticized under two topics. The first philosophical focus of the thinker is an argumentation of politics for which she tries to come up with a content through the concepts of labor, work and action. Arendt's narrative which she interprets the experiences from the Ancient Greece up today and which has been illustrated as a history of fall and rise conceives a series of problems. The second focus of Arendt's thought becomes concrete in her evaluations towards the source and the content of totalitarianism. Thinker explains how a new order has founded based on anti-Semitism, racism, bureaucracy and absolute sovereignty. It can be directed a series of criticisms to this conceptualization method: Arendt codifies the period which she brought into question with a totally negative content. Yet, the era which was condemned by the thinker based on

¹Bu metin (16. Sosyal Bilimler Kongresi, ODTÜ, 26-8 Kasım) sunulmak üzere kaleme alınmış ve hiçbir yerde yayınlanmamıştır.

²Doç. Dr. Artvin Çoruh Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, Hopa Yerleşkesi, Hopa/Artvin, E mail: armagan1789@artvin.edu.tr. ORCID No: 0000-0001-8711-3195.

imperialism, anti-Semitism, racism and bureaucracy is also an era during which the liberal states have further democratized, new labor parties and trade unions have been established in many countries, women have forced the political structure to conduct legal changes on behalf of them by organizing for an equality-based rights struggle, and the demands for constitutional democracy have intensified against strong monarchies.

Keywords: Arendt, Totalitarianism, Labor, Action, Ancient Greece.

Giriş

20. yy'ın yarattığı trajedilere tanıklık etmiş bir düşünürdür Arendt. Faşizm ve Komünizm gibi ideolojilerin devletler aracılığıyla insanlar üzerinde yarattığı devasa tahribat tarihsel bir arka plan olarak Arendt felsefesine yön verir. Totaliter rejimlerin iktidar diyalektiği ve totalitarizmin kapsayıcı yıkıcılığına karşı özgür eylemin olanaklılığı Arendtci kaygının nirengi noktalarını oluşturur. İdeal Antik Yunan'dan totaliter modern dünyaya kadar geçen süreyi, bir anlamda uzun insanlık tarihini aynı zamanda bir düşünsel tarih olarak da okuyan düşünür, bu büyük arka planı parantez içine alarak özgürlük ve hakikatin felsefi dayanaklarını ayrıntılı bir şekilde tartışmaya açar.

Makale içerisinde bahsi geçen tahlilin iki önemli odakta somutlaştığı iddia edilmektedir. Duraklardan ilki bir tür kötü-iyi karşılaştırması gibi sonuç doğuran Marksizm eleştirisi ve Antik Yunan övgüsüdür. Antik Yunan mirasına karşı Marksizm'in kapsamlı eleştirisi totalitarizm meselesine doğru hazırlayıcı bir felsefi hesaplaşma olarak da iş görür. Arendt düşüncesindeki ikinci önemli kavram seti totalitarizm tartışması çevresinde olgunlaştırılan fikirlerle ilgilidir. Çalışmamızda düşünürün belli izleklerde yoğunlaşan temel tezlerinin eleştirel bir değerlendirmesi yapılacaktır. Tarihsel ayrıntıların ele alınışındaki keyfilik ile kavramsal sıçramaların sıklığı düşünürün felsefi analizinde birtakım boşluklar ve tutarsızlıklar yaratmıştır.

Birinci Odak: Marx Eleştirisi ve Antikite Savunusu

Arendt'in siyaset felsefesine katkısı iki başlık altında analiz edilip eleştirilebilir: Düşünürün felsefi odaklarından ilki emek, iş ve eylem kavramları aracılığıyla somut bir içeriğe kavuşturmaya çalıştığı politika savunusudur. Ona göre antik dizgenin çöküşünden itibaren eylem emek karşısında geri çekilmiştir. Siyaset, kamusalılık, çoğulculuk ve kendiliğindenlik eyleme bağlıdır. Çünkü eylem kolektif bir söz söyleme etkinliği olarak özgür yurttaşlık kültürünün gerçek temelidir. İş alet kullanarak ve kalıcı işler yaparak doğanın işlenmesi ve insanın *homo faber* haline gelmesi sürecini karakterize eder. Eylemin yerini alan ve bu arada işi de dönüştüren emek ise yalın maddi yaşamla ilgilidir. Modern zamanlarda değer biricik kaynağı haline gelen emek, düşünsel hayatın üst anlatısına dönüştükçe siyaset ekonominin gölge fenomeni seviyesine inmiştir. Emegin eylem karşısındaki baskın konumu felsefe etkinliğini anlamsızlaştırmış ve insanlık totalitarizm karşısında savunmasız hale gelmiştir (Arendt, 2009, s. 35-7, 58, 68, 135-6, 258-9, 273).

Arendt'in emek, iş ve eylem kavramları aracılığıyla Antik Yunan'dan günümüze kadar yaşananları yorumladığı ve aslında bir düşüş veya çöküş tarihi olarak resmedilen anlatı bir dizi soruna gebedir: Öncelikle ortaya konulan eleştirinin emek-değer kuramında kristalize olan düşünme tarzını hedeflediği söylenebilir. Bu nedenle Arendt'in sözleri Locke, Smith, Ricordo ve Marx tarafından olgunlaştırılan bir kavramlaştırma tarzına yöneliktir. Bahsi geçen kişilerin düşünce tarihindeki yerleri bağlamında mesele yeniden yorumlandığında Liberalizm ve Marksizm'in politikayı ekonomiye bağlayarak apolitikleştiren okuma tarzı Arendt tarafından eleştiriye tabii tutulmuştur. Ancak eleştirilerin yöneltildiği bu iki ideoloji bakımından ortada eşitsizlikçi bir durum olduğu açıktır. Çünkü liberalizm

kararlı bir şekilde emek-değer anlatısından uzaklaşmış, haz ve faydaya daha fazla yer veren, kendiliğindenliği piyasaya eşitleyen ve planlanmayı irrasyonel gören bir mikro analiz çerçevesini idealize etmiştir. Bugünün iktisadi liberalizmi kesinlikle emek-değerci değildir.³ Bu şartlar altında Arendt'in emek-değer eleştirisinin asıl muhatabı Marx ve Marksizm olmaktadır. Zaten düşünür totalitarizmle sonuçlanan eylem karşıtı emek savunusunun popülerleşmesinden Marx'ı sorumlu tuttuğunu gizlemez. Bu son hatırlatma bağlamında rahatlıkla söylenebilir ki Arendt'in analiz çevresinin ilk bölümü siyaseti ekonomi ve şiddete indirgeyerek yok eden Marksizm'e yöneliktir (Arendt, 2009, s.42, 140, 165, 174; Arendt, 2012a, s.36).

Arendt'in ortaya koyduğu olumsuz Marx imgesini biraz daha ayrıntılandırmakta yarar var. Şöyle ki düşünürü göre felsefeye, siyasete ve söze değer veren büyük gelenek kabaca Platon'la başlamış Marx ile bitmiştir. Marx'ın geleneği karşısına alması bilinçli bir tutumdur (Arendt, 2012a, s.31-2, 36). Geleneksel felsefe emeği zorunluluk alanında görürken Marx ona yönelik bu olumsuzlayıcı bakış açısını değiştirmiş, emeği teorinin, emeğin, tefekkürün, aklın ve tanrının yerine koymuştur. Sıçrama tahtası Hegel olan bu düşünme biçimi emeği insani etkinliğin en üst değeri haline getirip eylemi gerileterek totaliter hareketlerin yarattığı devasa kaosa zemin hazırlamış durumdadır. Bu arada Arendt'e göre emeği zorunluluktan koparmak mümkün değildir. Dolayısıyla emek temelli politik bir itki kaçınılmaz bir şekilde şiddet kullanımı, geçicilik ve sahte bir özgürlükte kendini açan totaliter rejimleri ön plana çıkarmıştır (Arendt, 2012a, s.33, 37-9, 43-54, 110-1, 118).⁴

Bir dizi ikincil argüman bu olumsuz Marx imgesini desteklemek için kullanılır. Mesela Arendt'e göre modern toplumlarda serbest zaman artmaktadır. Ancak bu sonuç Marx'ın öngördüğü gibi üretim araçlarının toplumsallaşması sayesinde olmamıştır. Modern kapitalist sisteminin yeni üretim-tüketim ilişkileri serbest zamanı arttırmaktadır. Bu noktada, -yani kapitalizmin yanlış tahlili bakımından-Marx'ın öngörülerini için bir gerçekleşme sorunu söz konusudur. Marx düşüncesindeki paradoksal yan sadece kapitalizm analiziyle sınırlı değildir. Şöyle ki, Marx emeği en yüce değer sayar. Ama devrimden sonra emeğe ne olacağından bahsetmez. Komünist bir toplumda bolluk nedeniyle çalışma bir zorunluluk olmaktan çıktığında emek ve emek aracılığıyla hayata katıldığı varsayılan değer ne olacaktır? Devrimin yarattığı kırılma bakımından aynı durum şiddet meselesi için de tekrarlanabilir. Düşünür şiddeti tarihin ebesi olarak görür. Ama devrimden sonra şiddet kullanımına ihtiyaç duyulmayan toplumsal koşullarda tarihin nasıl devam edeceğini ve anlamlı bir hayatın hangi araçlarla gerçekleşeceğini soruşturamaz. Sınıf savaşımının bir tarih yasası haline gelmesi başka bir soruna işaret eder. Arendt'e göre düşünür sınıf savaşımı varsayımına hakikati açıklayan temel bir yasa muamelesi yapar. Marx'ın bakış açısı fizik de yerçekimi yasası neyse tarihte de sınıf savaşımı yasaının o olduğunu düşündürmeye eğilimlidir. Son olarak sömürü kavramı üzerinde durur Arendt. Marx'ın hem sömürüyü mahkûm ettiği hem de sınıfların tarihsel görevlerinden bahsederek bu sorunu normalleştirdiği kanaatindedir düşünür (Arendt, 2012a, s.35-40, 114-5; Arendt, 2012b, s.79-82).

Arendt'in Marx üzerinden yürüttüğü emek tartışması için birkaç hususun altı çizilebilir: Öncelikle Marx Arendt'in güçlü bir şekilde vurguladığı üzere salt emeği değil, yabancılaşmamış emeği yüceltir. Yabancılaşmış emekle yabancılaşmamış emek arasındaki ayrım Marx düşüncesi bakımından oldukça önemlidir. İşbölümüne ve zorlamaya dayalı yabancılaşmış emek Marx için değerli, anlamlı veya önemli değildir (Wallimann, 1981, s.97-107; Bowering, 2014, s.279-280).Düşünürün sömürü ve tarih yasasıyla ilgili düşüncelerinde haklılık payı olduğunu kabul etmek gerekir. Gerçekten de Marx hem burjuva sınıfını hırsızlıkla suçlar ve bu sınıfın işçi sınıfının emeğini çaldığını savlar hem de kapitalist sistemde her bir sınıfın kendi sınıfsal pozisyonuna uygun bir şekilde hareket ettiğini iddia eder. Son

³ Liberal iktisadi düşüncenin emek-değerci bir içerikten fayda-değer temelli bir bakış açısına dönüşüm tarihi için bkz. Bocutoğlu (2012, ss.127-150).

⁴ Tam bu noktada şöyle bir hatırlatma yapmakta yarar var. Arendt'in kabul ettiği üzere Marx şiddeti olumlar. Ama onun dizisinde şiddet ikincil düzeyde bir değer veya etkinlik olarak kabul edilir. Yorum için bkz. Arendt (2003, s.17-19).

hatırlatma bakımından kapitalizmde bir adalet sorunu yoktur.⁵ Ayrıca hem Marx'ta hem de onun izleyicilerinde şiddete yüklenen olumlu anlam ve sınıf kavramının tarihte oynadığı rol bakımından belirgin bir abartılı yorum hali de vardır. Bu noktada Arendt'e hak verilebilir. Ancak şiddet ve tarih yasası karşıtı argüman dizini Arendt'in onları kullanma biçimi de dikkate alınır pek de özgün değildir. Genel olarak Marx karşıtı liberal yazın, özel olarak ise Popper gibi düşünürler Marx'ı kaçınılmazlığı ve şiddeti vurgulayan söylemi nedeniyle eleştirmiştir.⁶

Peki, Marksist düşünceye atfedilen siyaseti ekonomiye indirgeme alışkanlığı hakkında ne söylenebilir? Belki Arendt'in tezlerini ilk formüle ettiği dönemde değil ama bugün kesinlikle siyaset-ekonomi ilişkisine düşünürün ortaya koyduğu ekonomiden bağımsız siyaset anlayışı üzerinden bakanların Marksist-sosyalist düşünce içerisindeki sayısı artmıştır. Özellikle 68 olaylarını takip eden konjonktürde Marksizm içerisinde güçlü bir Neo-Marksist damar çıkmış ve ekonomik determinizme karşı sözü, söylemi, kimliği ve politikanın özerkliğini savunanların tezleri bu ideolojinin taraftarları arasında normalleşmiştir. Bu durumun Arendt'in düşüncelerini muhatapsız bırakarak radikal içeriğinden uzaklaştırdığı söylenebilir. Liberallerin emek-değeri savunmadığı, Marksistlerin ise dünyayı emek ve ekonomiden çok siyaset ve eylemle açıkladığı bir dünyada Arendt felsefesi bir boş gösterendir.

Arendt'in daha çok Marx üzerinden formüle ettiği modernite eleştirisi bahsini kapatmadan önce son olarak devrim sorunsalına değinilebilir. Devrim olayı şiddet ile siyaset arasındaki karşıtlığın tam merkezinde duran bir sorunsala karşılık gelir. Devrimi modern çağın ürünlerinden biri olarak gören Arendt bu etkinliği belli sınırlar içerisinde olular. Ona göre şiddeti savunmak anti-siyasal bir pozisyonda ısrar edilmesini gerektirir. Devrimler kendi varoluş biçimlerini şiddete dayandırdığı müddetçe politik içerikten o derece uzaklaşırlar. Ancak Amerikan Devriminde bir benzeri görüldüğü üzere devrimci çaba sefaletin ve dolayısıyla zorunluluğun devrimi yönetmesine izin vermiyorsa orada devrim şiddetten uzak durur, kuvvetler ayrılığı gibi mekanizmalarla özgürlük için dengeleyici bir rejim yaratır. Ama ne yazık ki Fransız ve Rus Devrimleri Amerikan Devrimine göre ayrık bir rotayı izlemiş; şiddete ve zorunluluğa teslim olmuştur. Yoksul kitlelerin acil ihtiyaçları devrimi teröre dönüştürmüştür. Tabii yoksulluk gibi toplumsal sorunların şiddet kullanılarak siyasal yoldan çözümü tam anlamıyla bir çözüm sayılmaz. Devrimlerin başarısız olması ve devrimci şiddet veya terörün sonunda devrimin kendisini yok etmesi biraz da bu olanaksız durumdan kaynaklanmaktadır (Arendt, 2012b, s.12, 21, 25-7, 76-7, 121-2, 144-7).

Arendt'in emek karşıtı eylem savunusu aynı zamanda bir altın çağ kavramlaştırması olarak iş görür. Düşünürün Antik Yunan ve Roma üzerine söylediği şeyler kuramının tarihsel dayanağı niteliğindedir. Şöyle ki antik dünyada ekonomi ve emek değil de siyaset ve eylem ön plandadır. Aynı zamanda bir isonomi, yani yasa önünde eşitlik rejimine karşılık gelen Yunan polisi kendisini şiddetle değil, ikna ile tanımlar. Amacı özgürlük olan bu yapıda yöneten-yönetilen ayrımı ve devlet yoktur. Yoğun siyasi etkinlik, demokratik katılım, kamusal tartışmalar ve tüm bunlara eşlik eden güçlü bir felsefi arka plan polisi belirleyen eylem odaklı insani durumu karakterize eder. Düşünüre göre ortaçağdan itibaren gerileyen eylem kültürünün tükenişi modern zamanları totaliter bir akla teslim etmiştir (Arendt, 2009, s. 44-8, 135-6, 289; Arendt, 2012a, s. 33, 205; Arendt, 2012b, s. 12, 36). Kolaylıkla fark edileceği üzere Arendt antik dönemi bir altın çağ, modern zamanları ise karanlık çağ olarak kurgulamaktadır. Bahsi geçen kurgu eylem ile emek veya siyaset ile ekonomi arasında olduğu varsayılan uzlaşmazlığın tarihsel arka planına karşılık gelir. Antik Atina ve Antik Roma'nın bilinen tarihi ise Arendt'in antik dizgeye atfettiği değerle bağdaşmaz bir içeriğe sahiptir. Şöyle ki, Solon ve Klistenes reformları, Optimates ile Populares kesimleri arasındaki çatışma ve tabii ki öncesinde Partici-Pleb mücadelesi

⁵Marx ve izleyicileri bakımından kapitalizmde adalet ve sömürü üzerine bir tartışma için bkz. Öztürk (2015, s.23-36).

⁶Popper'in Marx çözümlemesi üzerine bir tartışma için bkz. Öztürk (2017, s.135-149).

Yunan ve Roma tarihindeki siyasi hayatın sınıfsal arka planının ne kadar da güçlü olduğunu ortaya koyan çok bilinen tarihsel vakalara karşılık gelir.⁷ Şüphesiz ki Antik Yunan ve Antik Roma'da yurttaş özgürlüğü gereksinimler konusunda endişesi olmayan insanlara yönelik bir ayrıcalıktır. Ancak kamusal alanın sınırlarını belirleyen bu başlangıç konumu sınıfsal yanı ağır basan sayısız eşitlik mücadelesiyle sürekli bir şekilde gevşeyip çözülerek yeniden kurulmuştur. Sonuç olarak denilebilir ki Antik Yunan ve Antik Roma'da siyaset modern zamanlardan hiç de farklı olmayan bir içerikle yoğun bir şekilde emeğe, sınıfa, ekonomiye ve şiddete bağımlıdır. Siyaseti bu kavramlar olmaksızın anlamak ve yorumlamak imkânsızdır. Arendt'in bizi inandırmak istediği şey ise verili durumla kendi anlatısı arasındaki derin boşluk nedeniye açık bir olgusal çarpıtmaya karşılık gelir.

Verilen örneklerin gerçekliği kadar tartışmaya değer bir diğer husus Antik Yunan özentisinin anlamıdır. Arendt Yunan polislerini bireysel özgürlük ve kamusal eylem için iyi örnekler olarak görür. Siyasetin yüceltilmesi bahsi geçen iyiliği daha da pekiştirir. Ancak özel alanda emek işlevini yerine getiren kölelerin modern toplumda ayrıca bir karşılığı olmadığından antik çağa dönmek olanaksızdır. Tabii düşünürün geçmişi tekrar canlandırmak isteyip istemediği meselesi çok da açık değildir. Pekala antik dönem yüceltilerek modern toplumun ve bu topluma özgü araçsal aklın eleştirildiği söylenebilir. Arendt antik yapıya dönüşü değil modern dünyanın ne kadar bozulduğunu vurgulamak ister (Villa, 1996,s.199-200, 269-270; Benhabib, 1994,s.113-4, 140-1). Bu yorumda belli bir haklılık payı olmasına rağmen Arendt felsefesinin antik döneme bakışındaki asıl sorun yine de önemini korur. Düşünürün üslubu son derece anti-modernist ve nostalgiktir. Antik dönem övgüsünün sadece araçsal aklın mahkûm edilmesi bağlamında bir modernite eleştirisi olarak yorumlanması eksik bir okumaya karşılık gelir. Çünkü düşünür siyaset ile sınıf veya siyaset ile maddi çıkar arasındaki bağları kopararak felsefi anlamda bilinçli bir tercihte bulunur. Siyaseti kendi içerisinde amaca dönüştüren, bir anlamda siyaset için siyaseti öven bu tercih toplumsal zeminin amaçlar üzerindeki belirleyici konumunu yadsır (Kateb, 1984, s.183-5; Pitkin, 1981, s.345-7).

İkinci Odak: Modernite veya Totalitarizm Tartışması

Arendt düşüncesinin ikinci önemli odak noktası ise totalitarizmin kaynak ve içeriğine yönelik tespitlerde somutlaşır. Düşünür anti-semitizm, ırkçılık, bürokrasi ve mutlak egemenlik kavramları temelinde yeni bir düzenin nasıl kurulduğunu açıklar. Aynı zamanda bir modern tarih okumasına karşılık gelen totalitarizmin kaynakları üzerine tezler geleneksel milliyetçiliğin çöküşü ve liberal ulus devletin aşınmasının antisemitizmle başlayıp faşizmle devam eden bir totaliter çağın kapısını araladığını ileri sürer. Emperyalizm çağı Yahudilere olan ihtiyacı azaltmış, bu kitle Devrim öncesi Fransız Aristokrasinin durumuna benzer bir şekilde asalak veya fazlalık bir kesim olarak görülmeye başlamıştır (Arendt, 2014a, s.20-2, 32). Yahudileri toplumsal bir hedef haline getiren ve her türlü ırkçı eğilimi popülerleştiren emperyalist anlayış iki tane dünya savaşı dâhil olmak üzere pek çok olumsuz gelişmenin yapısal anlamda hazırlık dönemine karşılık gelir. Arendt'e göre bu çağda ulus devlet düzeni daha fazla anti-politik bir çehreye bürünmüş durumdadır. Ekonomik temellendirmeye ve rekabete dayalı siyasi hayat başat konuma yükselirken eşitlikçi yurttaş kültürü ve insan hakları ise gerilemiştir. Arendt emperyalist çağda sermaye ile ayaktakımı arasında bağlantı kurulduğunu ve bu yeni ittifak düzeninin burjuvazinin siyasi hakimiyetinin ilk evresi olarak sonuç doğurduğu tespitini yaptığı değerlendirmeye ekler (Arendt, 2019b, s.9, 35, 43, 63).

Arendt emperyal çağı aynı zamanda hiç kimsenin hakimiyeti şeklinde formüle ettiği bir bürokrasi çağı olarak da görmektedir. Emperyalizmle birlikte yoğunlaşarak tüm hayatımızı kapsayan totaliter kerte

⁷Antik Yunan ve Antik Roma'daki sınıfsal mücadeleler için bkz. Ağaoğulları (2009, s.11-24) ve Ağaoğulları ve Köker (2006, s.16-24, 39-45, 67-72).

bir tür tiransız tiranlık dönemidir. Kitlelilikle yalanın iç içe geçtiği çoğulculuk karşıtı toplumsal bir duruma da karşılık gelen bu yapı hakikat karşıtı her şeyi sistematikleştirir. Totalitarizm yoğunlaştıkça insan insanlığından çıkıp bir mekanizmanın dişlisine dönüşür. Muhalefete yönelik baskı ise bırakın onların onurlu bir hayat sürmesini, onurlu bir şekilde ölmelerine bile izin vermeyecek düzeye ulaşmıştır (Arendt, 2003, s.97; Arendt, 2012a, s.310; Arendt, 2012c, s.239, 294).

Arendt'in modern dünya analizine bir dizi eleştiri yöneltilebilir: Her şeyden önce Arendt'in totalitarizmin kaynakları kavramlaştırması Habermas'ın kamusal alan kavramlaştırmasına paralel bir şekilde klasik burjuva-liberal kültürünün aşınmasını bir düşüş tarihi olarak sunar okuyucusuna. Habermas, kamusal alanın çözülmesiyle onun genişlemesi arasında yapısal bir bağlantı olduğunu düşünmüştür. Arendt de *laissezfaire* mantığına dayalı klasik İngiliz liberal dünya hegemonyasının gerilemesiyle bürokrasi, anti-semitizm, ırkçılık ve emperyalizm arasında bağlantı kurar. Şüphesiz ki liberal İngiliz modelinin geçerliliğini yitirmesi ve korumacı bir ekonomik doğrultunun popülerleşmesi Batı modernliğinde kalıcı izler bırakan bir dalgalanmaya yol açmıştır. Ancak daha liberal bir dönemden daha milliyetçi başka bir döneme girilmesi, bir anlamda kapitalizm içerisindeki paradigma değişikliği ne liberal dönemi olumlu özellikleri ağır basan bir toplumsal örgütlenme biçimi haline getirir ne de Arendt'in emperyalizm-totalitarizm analizine konu olan dönem tümüyle olumsuz bir içeriğe eşitlenir. Mesela 19. yy. sonundan itibaren özellikle kadın hareketi ve işçi hareketi ciddi bir toplumsal güce kavuşmuştur. Arendt'in emperyalizm, anti-semitizm, ırkçılık ve bürokrasi üzerinden mahkûm ettiği çağ aynı zamanda liberal devletlerin daha da demokratikleştiği, pek çok ülkede yeni işçi sınıfı parti ve sendikalarının kurulduğu, kadınların eşitlik temelli bir hak mücadelesi için örgütlenip siyasal yapıyı kendi lehlerine hukuki değişiklikler yapmaya zorladığı ve güçlü monarşilere karşı anayasal demokrasi taleplerinin yoğunlaştığı bir dönemdir. Liberal Amerikan Devrimini sosyal Fransız Devriminden daha başarılı sayan Arendt felsefesi klasik liberal çağın bitişini totalitarizmle sonuçlanan süreçlerin başlatıcı ilk nedeni olarak görür. Bu son hatırlatma bakımından onun çözümlemesi inceltilmiş bir liberalizm savunusuna da karşılık gelir.

Modern zamanları tahlil eden tarihsel analizi metodolojik açıdan ve ortaya konulan verilerin olgusal geçerlilikleri açısından da eleştirilebilir. Şöyle ki aynı zamana denk gelen olaylar arasında illiyet bağı olmak zorunda değildir. Ama Arendt sanki böyle bir şey varmış gibi davranır. Emperyalizm, anti-semitizm, bürokrasi ve ırkçılık tek bir büyük kötülüğün birbirini besleyen alt unsurları gibi kurgulanmıştır. Oysaki emperyalizmin güçlü olduğu yerlerde ırkçılık güçlü olmayabilir. İrkçi faşizmin büyük sömürge imparatorlukları kurmuş İngiltere ve Fransa gibi ülkeler yerine geç modernleşen Almanya, İtalya ve Japonya gibi ülkelerde ortaya çıkması oldukça çarpıcı bir örnektir. Yahudileri topyekûn bir şekilde yok eden anti-semitik vahşetin emperyalizm çağıyla ilişkilendirilmesi de sorundur. Yahudiler çok uzun bir süre Hıristiyan ve İslam coğrafyalarında ötekileştirmeye maruz kalmış ve yer yer toplu katliamlara uğramışlardır. Dahası bir halkı tümüyle yok etmeye yönelik girişimin anti-semitik doğası da tartışmaya açıktır. Katolik Fransa'nın 16. yy.'da Protestanlara yaptığı şeyin 20. yy.'da Nazi Almanya'sının Yahudilere yaptığından farkı yoktur. Ayrıca bürokrasinin 19. yy.'dan itibaren yükselişe geçtiği doğrudur. Ama bürokratik aygıtın gelişerek her yere yayılması süreci tüm 20. yy. boyunca devam etmiş, pek çok demokratik devlet özellikle de sosyal refah devleti döneminde gelişkin bürokratik yapılar inşa etmiştir. Sonuç olarak şöyle bir yargı dile getirilebilir: Arendt totalitarizmin kaynağı olan bazı eğilim, hareket ve uygulamalara işaret etmiştir. Ancak bahsi geçen pratikler arasında bir neden-sonuç ilişkisi yoktur. Dahası emperyalizm, anti-semitizm, ırkçılık ve bürokrasinin tarihsel yaygınlığı bu unsurların demokrasi ile totalitarizm arasındaki gerilimde tam olarak bir kutba yerleştirilmesini olanaksız kılmaktadır.

Sonuç

Yürüttüğümüz tartışmanın sonuçlarını siyaset felsefesi literatürü açısından yeniden değerlendirirsek karşımıza şöyle bir tablo çıkar: Arendt emeğe karşı eylemi ön plana çıkararak kamusal alana ve politik etkinliğine zemin kazandırmaya çalışır. Bu çaba arka planında liberalizm ve Marksizm gibi ideolojileri apolitik bir içeriğe sabitleyen düşünce tarzını ön plana çıkarır. Tabii eleştirilerin yöneltildiği bu iki ideoloji bakımından ortada eşitsizlikçi bir durum olduğu da açıktır. Çünkü liberalizm emek-değerci düşünceyle olan bağını koparmış, bu bakış açısını hemen tümüyle Marksizmin benimsediği bir ilkeye dönmüştür. Arendt Marx'ı ve izleyicilerini hedef alır. Ona göre bu ideolojinin etki alanı içerisinde siyaset ekonominin aracına veya gölge bir fenomenine dönmüştür. Metin içerisinde irdelendiği üzere Arendt'in Marx yorumu fazlasıyla yanlı ve Marx'ın siyaset, felsefe ve eylem gibi kategoriler karşısındaki olumlu pozisyonunu göz ardı eden niteliğiyle içeriği bakımından da sorunludur. Bu arada Neo-Marksizm koşullarında Arendtci eleştirinin hemen tümüyle anlamsızlaştığını söyleyebiliriz.

Modern dünyanın totalitarizm kavramı üzerinden tahlilinde de benzer sorunlar karşımıza çıkar. Düşünür hem modernitenin kazanımlarını küçümser hem de aynı döneme denk gelen ama aralarında illiyet bağı bulunmayan birtakım akımları tek bir büyük dönüşümün birbirini tamamlayan unsurları gibi sunar. Elimizdeki olgusal tarih açıkça gösterir ki Arendt'in modern zamanlarla ilgili söyledikleri hemen tümüyle olumsuzlayıcı ve bu nedenle tek yanlı bir bakış açısının ürünüdür.

Kaynaklar

- Ağaoğulları, M. A., Köker, L. (2006). *İmparatorluktan tanrı devletine*. Ankara: İmge Yayınları.
- Ağaoğulları, M. A. (2009). *Kent devletinden imparatorluğa*. Ankara: İmge Yayınları.
- Arendt, H. (2003). *Şiddet üzerine* (Çev. B. Peker). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arendt, H. (2009). *İnsanlık durumu* (Çev. B. S. Şener). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arendt, H. (2012a). *Geçmişle gelecek arasında* (Çev. B. S. Şener). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arendt, H. (2012b). *Devrim üzerine* (Çev. O. E. Kara). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arendt, H. (2012c). *Kötülüğün sıradanlığı* (Çev. Ö. Çelik). İstanbul: Metis Yayınları.
- Arendt, H. (2014a). *Totalitarizmin kaynakları 1, Antisemitizm* (Çev. B. S. Şener). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arendt, H. (2014b). *Totalitarizmin kaynakları 2, Emperyalizm*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bocutoğlu, E. (2012). İktisat teorisinde emeğin öyküsü: değer in kaynağı olarak emekten marjinal faydanın türevi olan emeğe yolculuk. *Hak-İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi* 1(1), 127-150.
- Benhabib, S. (1994). Hannah Arendt and the redemptive power of narrative. L. P. Hinchman and S. K. Hinchman (Ed.), *Hannah Arendt and critical essays* (pp.110-152). Albany: State University of New York Press.
- Bowring, F. (2011). Arendt after Marx: Rethinking the dualism of nature and world. *Rethinking Marxism* 26 (2), 278-290.
- Kateb, G. (1984). *Hannah arendt: Politics, conscience, evil*. Totowa, NJ: Rowman and Allanheld.
- Öztürk, A. (2015). Kapitalizmde sömürü ve adalet tartışmaları. *Amme İdaresi Dergisi*, 48 (2),23-36.
- Öztürk, A. (2017). Tarihsicilik ve toplum mühendisliği kavramları özelinde Hayek'de ve Popper'da bilim felsefesi tartışmaları. *Felsefelogus*, 64, 135-149.

Pitkin, H. (1981). Justice: On relating private and public. *Political Theory*, 9 (3),327-352.

Villa, D. R. (1996). *Arendt and Heidegger: The fate of the political*. New Jersey: Princeton Press.

Wallimann, I. (1981). *Estrangement: Marx's conception of human nature and the division of labour*. London: Greenwood University Press.